

MONOGRAFIES I RECERQUES

Literatura i política catalanista: Josep Maria Valls i Vicens als inicis de la Restauració*

Giovanni C. Cattini

UNIVERSITAT DE BARCELONA

En una Europa esquinçada per la Segona Guerra Mundial, el professor Federico Chabod reflexionava, a les seves classes universitàries, sobre la llarga crisi de valors del vuit-cents que havia arribat a la seva actualitat, i ens deixava uns pensaments significatius. Un lloc preeminent de la seva anàlisi, el constituïa la idea de nació, considerada —des del seu vessant espiritual, liberal i democràtic— a partir del desenvolupament i esplendor del moviment cultural europeu del Romanticisme. La força d'aquest moviment, continuava l'autor, consistia a haver elevat, contra la «raó» abstracta i el postulat universalitzant de la Il·lustració, els drets individuals de la fantasia, de la passió, de l'anticonformisme. Aquests fonaments, traslladats a la política, tenien com a concreció l'entitat de la nació, rebuig d'aquell cosmopolitisme del savi il·lustrat que pensava la totalitat des de la perspectiva de la uniformitat. Chabod arribava a sintetitzar el seu pensament al voltant del tema del principi de la nacionalitat, amb la igualtat entre els termes de sentit de la nacionalitat i de la individualitat històrica. Aleshores la fantasia i el

* Agraïco la senyora Mercè Bertran i Valls (†) i el senyor Lluch Valls per haver-me deixat consultar l'arxiu familiar amb les obres i els escrits de Josep Maria Valls i Vicens.

sentiment individual troben el propi espai en la nació, expressió de l'extrema varietat de cada poble. Per això, prossegueix l'autor, el vuit-cents coneixia allò que el set-cents ignorava: les passions nacionals. El *pathos* dels sentiments entrava a la política, i adquiria l'element de la voluntat i donava vida als primers moviments nacionalistes¹.

Unes de les peculiaritats dels orígens dels nacionalismes del segle XIX fou l'emergència d'un nou estat mental fins en aquell moment desconegut. L'eiximent d'aquesta doctrina determinà la vertebració i la síntesi d'estats de consciència cap a projectes comuns que faran de la nació el pern de la seva acció. D'aquesta manera —com subratllà agudament Isaiah Berlin en un assaig dels anys setanta²— es posaven les bases d'una doctrina nacionalista, l'eix de la qual es podia sintetitzar com un sentiment de pertinença a una comunitat nacional orgànica. Aquesta percepció es traduí en la convicció d'un grup d'homes de formar part d'una col·lectivitat particular que es definia per un territori, una llengua, una cultura, una història, un corpus de lleis, unes expressions artístiques i religioses i uns costums compartits. El patró de vida d'una comunitat d'aquest tipus era similar a la d'un organisme biològic on el seu desenvolupament esdevenia la meta de tots els components de la col·lectivitat. En aquest marc es desprenia que la unitat humana essencial, en què la naturalesa de l'home es realitza completament, era la nació, l'autoritat de la qual no es podia posar en dubte, i tampoc la fidelitat que se li devia.

En aquest sentit, perquè pogués néixer un sentiment nacionalista calia que els líders espirituals d'una nació es fessin responsables de mantenir-ne viu el foc de lleialtat i d'autoidentificació comunitari per a grups o classes de persones, que es podien galvanitzar per la determinació d'imposar el seu domini contra els antics governants. Si això convergia amb una ferida deguda a una conquesta i/o el menyspreu cultural a la nació autòctona per part de l'exterior, llavors, continuava Berlin, ens trobem amb tots els elements perquè esclati un moviment nacionalista. De totes maneres, a l'Europa del vuit-cents

¹ F. CHABOD, *L'idea di nazione*, Bari, Laterza, 1961, p. 3-5; 48-51.

² Reproduït a I. BERLIN, *Contra la corriente. Ensayos sobre historia de las ideas*, Madrid, Fondo de Cultura Económica, 1992, p. 415-438 i del mateix autor *Nacionalisme*, València, Tandem, 1996.

—com ens recorda George Mosse³—, no es pot parlar d'un model únic de «nacionalisme», sinó d'una varietat que troba en els literats les vestals necessàries per mantenir viu aquell foc que va forjar i vertebrar distints moviments nacionalistes europeus. Aquest marc permet enfocar la Renaixença catalana dins un context més ample que es caracteritzà pel triomf del Romanticisme als ambients intel·lectuals del vell continent.

La llengua i la història, amb l'esperit romàntic i la cultura del particularisme —com ha subratllat una llarga bibliografia⁴— han estat els eixos de la recuperació nacional catalana del segle XIX. Una recuperació que ja era denunciada per l'acadèmic castellà Francisco M. Tubino quan afirmava, el 1880, que «*hoy lo que se entiende por catalanismo, representa en su expresión más genuina, una escuela política, que utilizando la literatura, pretende restaurar la antigua nacionalidad catalana*»⁵.

En aquest sentit, el present estudi planteja donar a conèixer les reflexions de Josep Maria Valls i Vicens (1854-1907), un polifacètic intel·lectual que va escriure tant poesia com novel·la i dramaturgia, i es va dedicar també a sociologia i pedagogia. A més desenvolupà un destacat paper al món de les finances —juntament amb el seu germà Agustí, ocupà la direcció de l'empresa familiar Banc Fills de Magí Valls—; fou un membre d'aquell sector catalanista aplegat al voltant de l'empresa editorial La Renaixença i acabà els seus dies com a regidor de la Lliga Regionalista a l'Ajuntament de Barcelona. Amb aquest assaig privilegiem particularment els anys de la seva formació juvenil, en un arc temporal que va de la fi del Sexenni als principis dels anys vuitanta, perquè ens permet enfocar aquelles tendències generals, tant a favor d'unes polítiques com d'unes pràctiques culturals, comunes a un ampli sector intel·lectual que es configurà en aquest període i que tindrà una ampla transcendència en la vida de la Catalunya

³ G. MOSSE, *La cultura europea del siglo XIX*, Barcelona, Crítica, 1997, p. 83-104.

⁴ En aquest sentit vegeu la recent aportació d'A. COLOMINES I COMPANYYS, «Tradición y Modernidad en la cultura del catalanismo», en *Historia Social*, 2001, n. 40, p. 97-114. Al present article, el professor Colomines mou una interessant anàlisi sobre els diferents vessants i plantejaments que els historiadors han aplicat a la història del fet nacional i dels nacionalismes en general, vegeu p. 97-104.

⁵ F. M. TUBINO, *Historia del Renacimiento literario contemporáneo en Cataluña*, Madrid, 1880, p. 710.

contemporània. Per això, amb Valls i Vicens ens trobem davant d'una figura d'intel·lectual professional modern que, com diria Jordi Casassas⁶, es caracteritza pel seu dinamisme i per la seva intervenció cultural, política i social en el món urbà o, dit d'una altra manera, pel seu intent de fer hegemònics llurs projectes dins de la societat moderna, aprofitant les seves peculiaritats d'intel·lectual.

De totes maneres, si la figura de Josep Maria Valls com a escriptor romàntic s'ha relegat a l'oblit, és per la no destacada qualitat de les seves obres: de manera encertada Artur Masriera, que havia estat amic del dos germans Valls i Vicens des de la primera joventut, podia afirmar, en fer-ne la biografia a *La Vanguardia*, que «*su producción fue extensa y copiosa, tan extensa y copiosa como... totalmente olvidada*», i si això passava, es devia al fet que Josep Maria Valls s'havia equivocat de segle a l'hora de néixer, enamorant-se d'una manera d'escriure massa pretensiosa, o continuant amb les paraules de Masriera: «*Bebió en unas fuentes y se enamoró de unos moldes, no diremos gastados ni convencionales, sino defectuosos, por pertenecer a la categoría de aquellos resortes que [...] producen la obra, equilibrada y correcta a la vez, pero aquejada del connotado fatal de la vulgaridad ó del adocenamiento*»⁷. Malgrat això, cal subratllar la importància d'aquell corrent de novel·listes que tenen en comú —com han evidenciat justament Antònia Tayadella i Enric Cassany⁸— un idèntic ascendent idealista i conservador. De fet les obres dels Gaietà Vidal i Valenciano, Antoni M. Fàbregas, Lluís de Nadal, del mateix Josep Maria Valls, i un llarg etcètera que podria fer-se interminable, ens ofereixen un model d'aproximació no sols al pensament d'una determinada classe d'intel·lectuals i professionals liberals, sinó a les seves accions, a la seva intervenció en la vida política de llurs temps. A més, com ha subratllat

⁶ J. CASASSAS I YMBERT *Entre Escil·la i Caribdis*, Barcelona, Magrana, 1990, p. 9-37; *Intel·lectuals i poder a Catalunya (1808-1975)*, Barcelona, Pòrtic, 1999, p. 23-32; i «La història cultural i l'intel·lectual professionals. Una visió personal», a *Cercles* n.1, p. 6-11.

⁷ A. MASRIERA, «Triunfantes y olvidados», *La Vanguardia*, 10-11-1912.

⁸ A. TAYADELLA I E. CASSANY, *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Ariel, 1986, V. 7 (coord. per RIQUER, COMAS, MOLAS) cit., p.427. I del mateix E. CASSANY, *El costumisme en la prosa catalana del segle XIX*, Barcelona, Curial, 1992.

Jordi Llorens⁹, mitjançant la lectura de les novel·les d'aquests escriptors de la Restauració ens trobem davant de les obres que, sovint, ofereixen nombroses pàgines, didàcticament programàtiques, d'aquell ideari catalanista conservador compartit per part dels adherits a la Lliga de Catalunya o la Unió Catalanista.

En particular, Josep Maria Valls i Vicens fou un dels principals finançadors de La Renaixensa, la primera empresa editorial catalana que va imprimir durant més de vint anys un periòdic homònim i unes col·leccions de llibres de llarga duració i significativa consistència que mostren la capacitat i la peremptorietat de normativitzar i posar al dia la cultura catalana d'aquells temps¹⁰. A més fou destacat membre del moviment catalanista, en què començà activament des de la Restauració canovista: president del Centre Catalanesc Recreatiu (el 1878), tres anys després participà al primer Congrés Catalanista; mentre que el 1886 donà suport a la candidatura catalanista d'en Joan Josep Permanyer, Àngel Guimerà i Pere Pascual. De seguida el trobem dins la Lliga de Catalunya, de la qual va arribar a la presidència (1895-1896). A més fou president de la comissió organitzadora de la Unió Catalanista, a les assemblees de la qual (Manresa, Reus, Balaguer, Olot, Girona i Terrassa) hi intervingué com a delegat. Mantenedor el 1890 dels Jocs Florals (n'era membre adjunt des de 1875), es presentà, amb la Lliga Regionalista, a les eleccions legislatives de 1903. Va ser derrotat, però l'any següent fou elegit regidor de la ciutat de Barcelona¹¹. Amb aquest rerefons adquireixen un interès peculiar els seus escrits i discursos, així com també les seves novel·les o obres teatrals, que es remunten al darrer quart del segle XIX.

⁹ J. LLORENS I VILA, «Els escriptors catalans de la Restauració: entre la literatura i la política» a *Cercles*, n. 5 (2002).

¹⁰ Vegeu C. DURAN, «La Renaixensa», *primera empresa editorial catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

¹¹ Una biografia de Valls i Vicens es troba a C. DURAN I TORT, J. M. OLLÉ ROMEU (dir.), *Homes del Catalanisme: Bases de Manresa. Diccionari biogràfic*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1995. Obres de referència sobre l'entorn catalanista on es mogué Valls i Vicens són: J. LLORENS I VILA, *La Unió Catalanista i els orígens del catalanisme polític*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992; J. COLL I AMARGÓS, *Narcís Verdaguer i Callis (1862-1918) i el catalanisme possibilista*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998; i J. COLL I AMARGÓS i J. LLORENS I VILA, *Els quadres del primer catalanisme polític (1882-1900)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.

La seva presa de consciència de la realitat ocorregué l'endemà de la Revolució de Setembre, com es desprèn de l'esbós biogràfic escrit pel seu fill Magí Valls, amb motiu del centenari del naixement del seu pare: «*Quan [Josep Maria Valls i Vicens] ja tenia 14 anys, era el 1868, va sentir-se revolucionari. Era en els dies de la Gloriosa. La Gloriosa és el nom que va dar-se a la Revolució de Setembre que va destronar la reina Isabel II. El cop d'Estat que van dar a Cadis els generals Prim, Serrano i Topete, va recórrer Espanya com un reguer de pólvora i Barcelona, sempre disposta a les revolucions, no podia pas quedar indiferent a la revolta. El crit de la revolució era el de "abajo la raza espúrea de los Borbones". Aquest crit no deixà de fer el seu efecte en l'ànima encara infantil del nostre Pare. Els jocs de cartes que per aquell temps s'usaven, representaven l'as d'oros amb el bust de la reina Isabel. El meu Pare, inculcat d'aquell crit revolucionari, sortí a la galeria de la seva casa del carrer de Sant Pau, amb l'as d'oros a una mà i un llumí encès a l'altra, disposat a fer un acte de fe amb la reina destronada. Així que anava a llançar el crit popular i a calar foc a la carta, una oportuna clatellada de la seva mare el féu entrar al pis i li va fer passar les ganes de sentir-se revolucionari*»¹².

A part de l'inevitable caràcter còmic, l'anècdota ens pot ajudar a contextualitzar l'impacte d'aquells fets i el període d'entusiasme que es difongué a tota la societat barcelonina i catalana i, en particular, a l'àmbit dels intel·lectuals, quan semblava possible una reorganització de l'Estat. D'aquesta ebullició politico-social i cultural destaca la consolidació d'un heterogeni catalanisme literari que donà vida a un món associatiu heterogeni: des de la Jove Catalunya als primers grups que, successivament, formen els primers centres excursionistes, fins al fenomen de les corals. Els joves exponents de la cultura catalana en modernitzaven les estratègies en un sentit regeneracionista i compartien, en el seu conjunt diferent tant d'opcions polítiques com literàries, el projecte de canalitzar les aspiracions polítiques, socials i culturals de Catalunya dins l'Estat espanyol i assolir una vertebració de l'Estat que reconegués el particularisme català¹³.

El període del Sexenni Revolucionari havia de repercutir de manera significativa també en diferents exponents del món conservador barceloní,

¹² M. VALLS I MARTÍ, *Esboç biogràfic dels meus pares*, Barcelona, 1954. Manuscrit propietat dels descendents.

¹³ J. CASASSAS I YMBERT, *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya*, ob. cit. p. 114.

on, a tall d'exemple, un catòlic fervent i diputat dinàstic per al Col·legi d'Igualada com Francesc Romaní Puigdemgolas, estava a punt de presentar-se amb el Partit Republicà Federal, i va passar després a la Unió Catòlica per a les eleccions de 1869. El mateix Romaní elaborà en aquells indrets *El federalismo en España*, una antologia de textos que tindrà un gran ressò en les successives generacions catalanistes¹⁴. De totes maneres, els avatars del període 1868-1874 plasmaren profundament les reflexions dels intel·lectuals professionals, marcant una clara percepció dels perills reals de la «revolució» que no s'hauria aturat davant de cap institució tradicional, com ho demostraren la crema dels convents, la profanació de llocs religiosos i la persecució dels ministres del culte¹⁵. Això, evidentment, refredà també l'entusiasme adolescent d'en Josep Maria Valls i Vicens, que acabà de complir la seva formació al Col·legi de Sant Lluís i a la facultat de lleis. El dret no pogué esdevenir la seva professió perquè el seu pare, Magí, el va fer treballar al banc familiar que acabava d'obrir, perquè, com repetia el mateix Valls Vicens als seus fills, en lloc de «plantar una nova vinya» era més oportú «cultivar la que ja tenia plantada»¹⁶.

Aquests anys representen un període de formació autodidacta: no consta com a soci de l'entitat la Jove Catalunya¹⁷ però, des dels principis de la Restauració, col·labora a la revista *La Renaixensa*, que n'era el portaveu continuador tant pel projecte com per les persones que hi eren al darrere. Hi envià els seus primers treballs, sobretot poesies i relats breus en prosa (com una nota que podríem qualificar de costums, en què glossava els èxits de la cantant reusenca Josepha de Senespleda a Itàlia¹⁸ o un diari sobre un viatge de l'autor a Fraga, el 1876). Juntament amb el seu germà Agustí, Josep

¹⁴ Vegeu G. C. CATTINI, «La construcció de l'Estat nacional espanyol i els intel·lectuals perifèrics. La crítica regionalista d'en Francesc Romaní Puigdemgolas» a DD.AA, *L'Estat-nació i el conflicte regional: Joan Mañé i Flaquer, un cas paradigmàtic, 1823-1901*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, pp.33-61.

¹⁵ J. BONET I BALTA, *L'Església catalana, de la Il·lustració a la Renaixensa*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984, p. 34.

¹⁶ M. VALLS I MARTÍ, *Esboç biogràfic...* ob. cit.

¹⁷ Com es desprèn de la llista dels socis de l'entitat publicada a M. TOMÀS, *La Jove Catalunya. Antologia*, Barcelona, La Magrana-Diputació de Barcelona, 1992, p. 223-225.

¹⁸ Vegeu *La Renaixensa* (LR), Vol. 2 (1876), p. 41-44 i Vol. 2 (1879), p. 542-555.

Maria freqüenta, en aquests anys, un dels llocs de tertúlia de l'època: la botiga d'Artur Masriera al carrer de l'Argentera, que esdevingué —com recordava el 1930 Bonaventura Bassegoda— quasi una acadèmia o un ateneu, per on passaren tots els catalanistes de l'època i també els simplement interessats en la renaixença cultural del Principat¹⁹.

Sens dubte, es pot afirmar que la *Weltanschauung* juvenil de Josep Maria Valls es vertebrava dins unes coordenades profundament catalanes, orientades a la recuperació i normativització de la cultura del país. En aquest marc, no és gens estrany que el trobem també involucrat en la difusió de l'associacionisme excursionista, perquè aquest moviment, des dels seus inicis, es plantejà estudiar tots els elements identitaris de Catalunya (geològics, històrics, folklòrics, artístics, etc.).

Valls i Vicens participà, el novembre de 1877, en un acte de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques on llegí una memòria sobre els costums catalans²⁰. N'esdevindrà un membre, i participarà a distintes excursions i iniciatives²¹, i arribarà fins i tot a ser-ne vocal de la junta directiva, el 1882. De fet, les descripcions paisatgístiques i el culte a la geografia dels territoris catalans no mancaren mai a les seves novel·les i obres dramàtiques posteriors. Intrínsecament lligats amb aquests elements culturals són els valors religiosos; la formació intel·lectual de Josep Maria Valls era també deutora de l'aixopluc d'aquell marcat tradicionalisme catòlic que en aquella època caracteritzava amplis sectors de la ciutadania. Aquest tret profundament creient explica com al llarg de la seva vida el

¹⁹ Vegeu B. BASSEGODA, *Necrologia llegida en la sessió celebrada per la corporació de la Real Acadèmia de Bones Lletres en 27 d'abril de 1930*, Barcelona, Impremta Casa de la Caritat, 1930; i també es poden trobar interessants elements a l'escrit d'A. MASRIERA «L'Agustí Valls y Vicens en sa joventut», p. 21-26, contingut a *Don Agustí Valls i Vicens. Amorosa recordança dels seus fills i amics*, Barcelona, Foment de Pietat Catalana, 1921.

²⁰ Vegeu LR n.11, 30 novembre 1877, p. 404; i ídem n.15, agost 1879 p. 150.

²¹ Com ho confirma una lectura de *L'Excursionista*, la revista mensual de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, on es desprèn la seva participació a vetllades o a excursions com la de Santes Creus, efectuada els dies 12-14 abril de 1879 (vegeu n.7 de 31 maig de 1879). La notícia de la seva designació com a vocal de l'Associació es troba al *Diario de Barcelona*, 14-XII-1882, p. 15.156.

nostre autor col·labora amb portaveus confessionals com *La Veu del Montserrat* de Jaume Collell o *L'Esperit Català* —que sortí amb 6 números, entre el 4 de març de 1883 i l'1 d'abril de 1884— amb unes polítiques catalanistes, proteccionistes i catòliques, sota la direcció d'Antoni Omar i que comptava amb col·laboradors com el citat Collell i el mateix Josep Maria Valls, Artur Masriera, Jacint Verdaguer i Dolors Monserdà²².

A part d'unes poesies publicades a *La Renaixensa* i a *La Lluanera de Nova York*, els primers treballs en prosa del nostre autor són, en aquest sentit, clarificadors. N'és un exemple el discurs que va llegir al Centre Catalanesc Recreatiu, entitat creada «sota la protecció del patró de Catalunya, sant Jordi», de la qual ell mateix era el president i principal impulsor. El dia 28 d'abril de 1878, el Centre es feia conèixer als barcelonins amb una repartició de premis adjudicats als guanyadors del seu primer certamen literari. Als salons del Col·legi de Sant Lluís, en què no faltaven senyores i senyoretetes «a qui s'obsequiava amb preciosos rams de flors», obrien l'acte «un eloqüent parlament que llegí l'il·lustrat president D. Joseph M. Valls y Vicens» i «una memòria del Secretari D. Ignasi Verdós, ahont resum lo criteri del Jurat respecte a las poesias premiadas». Els llorejats, sota l'exemple evident dels motius jocfloralescs de *Patria, Fides* i *Amor*, eren l'Àlvar Lope Orriols, l'Artur Masriera i l'Agustí Valls (els últims eren l'amic íntim i el germà del president del Centre). Finalment tancava l'acte un acalorat discurs pronunciat pel vocal del Jurat D. Enric Monereo²³.

El parlament del nostre autor és il·luminant, pel fet que conté *en nuce* els plantejaments de la seva visió del món. Començava afirmant que igual que la importància d'Aribau i de la seva *Oda a la pàtria* (considerada com «la veu que commogué el Lázaro de la nostra literatura, soterrada per un segle d'esclavatge»), el nou Centre Catalanesc havia de ser un instrument i una esperança per al futur. Així mateix proclamava que els mots de la nova associació eren els mateixos dels Jocs Florals: *Patria, Fides, Amor*. On la seva Pàtria era aquella Catalunya eterna, «pàtria del treball y de la llibertat», il·luminada per «la flama del progrés qu'encesca li deixaren lo

²² Vegeu M. RAMISA, *Els orígens del catalanisme conservador i La Veu del Montserrat*, Vic, Eumo, 1985; i R. TÀSIS, *Història de la premsa catalana*, Barcelona, Bruguera, 1966, Vol. I, p. 167-168.

²³ La crònica de l'acte és a *LR* n.8 (15 maig de 1878), p. 389.

Concell de Cent ab la sua saviesa y sas Corts al llur patriotisme y valor». Mentre l'Amor s'identifica amb aquell sentiment de devoció cap a la Natura del paisatge català que caracteritza el sentiment i la militància excursionista del seu autor. Amb la Fe, Josep Maria Valls exaltava aquella Catalunya «*terra bressol de sants i verges*» i hi identificava la vacuna que havia de protegir el poble català de les reivindicacions socials i de les ideologies emancipadores del moviment obrer.

Així afirmava: «*En va algunas doctrinas modernas encubiertas ab lo mantell de una llibertat mal entesas y escudadas ab lo nòm de los avensos del segle, volen arrencarla del cor del nostre poble; volen apagarla del altar de las nostras familias; volen estingirla del cor dels catalans*». Continuava amb uns interrogatius retòrics que reafirmaven i reivindicaven el tradicionalisme i la profunda essència religiosa del Principat: «*¿Quin serà l'ingrat que s'oblidi de que en la catedral de las muntanyes, en l'aspre Montserrat hi ha aquella hermosa Madona mare dels catalans? ¿que a ella debém nostra antiga gloria i la prepotensa acutal?*»²⁴.

Si per l'anònim redactor de *La Renaixensa* es tractava d'un «*eloqüent parlament [de] l'ilustrat president D. Joseph M. Valls y Vicens*», un lector contemporani hi pot trobar les coordenades mentals, i la percepció de la realitat que l'envolta, d'uns joves que provenien del món de les professions liberals i amb una visió del món conservadora. Així mateix, el professor Josep Termes ha evidenciat, recentment, que aquest discurs de Valls i Vicens bé exemplificaria la convicció per la qual els homes de la Renaixença veien l'obrerisme com un enemic del renaixement de Catalunya²⁵.

Quatre anys després, el 1882, Josep Maria Valls i Vicens publicava la seva primera obra —*Mas Memorias (cartas a un amich)* i amb el pseudònim de Josep Maria Bosch i Gelabert²⁶—, de la qual ens sembla suggeridor analitzar els continguts i els matisos romàntics nacionalistes. Els precedents immediats d'aquesta obra eren el conegut llibre de Johan Wolfgang Goethe, *Die Leiden des jungen Werthers*, i suposem el menys conegut d'Ugo Foscolo,

²⁴ J. M. VALLS I VICENS, *Discurs llegit en la festa de repartició de premis del Centro Catalanesch*, Barcelona, Impremta de La Renaixensa, 1878.

²⁵ J. TERMES, *Història del Catalanisme fins a 1923*, Barcelona, Pòrtic, 2000, p. 240.

²⁶ J. M. BOSCH I GELABERT, *Mas memorias (cartas a un amic)*, Barcelona, Impremta de La Renaixensa, 1882.

Le ultime lettere di Jacopo Ortis, la influència del qual ens sembla important ressaltar perquè tant la novel·la de Foscolo com la de Valls i Vicens reflexionen sobre els seus temps, molt més que no l'obra de l'alemany.

Fent un sintètic repàs de l'edició i dels temes tractats als llibres en qüestió, veiem que l'obra de l'italià havia aparegut, el 1833²⁷, dins de les col·leccions publicades per l'editorial barcelonesa d'Antoni Bergnes de las Casas. El pioner catedràtic de grec, de la restaurada Universitat de Barcelona, destacà per les publicacions de clàssics castellans i com a divulgador d'autors romàntics. El mateix Bergnes edità el 1835, dos anys després de l'edició de l'*Ortis*, la primera traducció de l'alemany al castellà del *Werther*. A l'Estat espanyol havien circulat, fins aleshores, sols exemplars traduïts del francès²⁸.

Si el tema de desil·lusió amorosa era un tòpic conegut dins la literatura, una de les claus més importants que cal destacar de l'obra de Goethe resideix en el fet que el *Werther* representa la clau amb la qual es passa de la *Seelenkultur* (civilització cultural de l'ànima) de l'*Empfindsamkeit* (sensibilitat) a l'irracionalisme i a la protesta dels exponents de l'*Sturm und Drang*. La història de l'edat de la raó, del progrés, començà amb aquesta obra a donar pas a una altra de reacció romàntica en què assumeixen el protagonisme els valors del caràcter individual, del singular i concret dels fenòmens, amb una revaluació del pes de la cultura popular i religiosa tradicional. El *Werther* comptà amb una infinitat de plagis en tots els països europeus; també l'obra de Foscolo, escrita 18 anys més tard (essent del 1802 la primera edició autoritzada per l'autor), té un particular deute amb l'obra de l'alemany.

De totes maneres, les profundes innovacions de l'italià en remarquen una originalitat no gens menyspreable: des dels importants matisos patriòtics fins a la reelaboració de les grans obres i dels autors tant de la

²⁷ HUGO TÓSCOLO [sic!], *Ultimas cartas de Jacobo Hortis*, Barcelona, Imprenta de A. Bergnes y Comp., 1833.

²⁸ S. OLIVES I CANALS, *Bergnes de las Casas. Helenista i editor 1801-1879*, Barcelona, Escola de Filologia, 1947, p. 161 i 177-178. L'obra de J.W. GOETHE aparegué amb aquest títol: *Las cuitas de Werther, obra escrita en alemán por Goethe, y traducida directamente en castellano por José Mor de Fuentes*, Barcelona, Imprenta de Bergnes, 1835.

cultura italiana (amb notables cites i referències als clàssics de totes les èpoques: Dante, Petrarca, Tasso, Alfieri, Monti, etc.) com d'aquella estrangera (hi trobem referències, a part de la claríssima influència de Goethe, dels francesos Pascal i Rosseau i dels anglesos Shakespeare, Gray, Macpershon i Sterne).

L'ascendent de l'obra de l'italià en l'obra de Valls i Vicens es pot justificar, a l'hora de comparar els dos escrits, per diferents elements: en primer lloc, els continguts polítics, més que la història de decepció amorosa comuna a totes les novel·les —amb el clar mestratge de Goethe—, ens donen un primer argument. Així les reflexions politicoideològiques sobre la pàtria i els temps presents porten els protagonistes dels dos contes a provar una profunda discordança amb la seva contemporaneïtat. La diferència és que l'Ortis té una empena decisivament laica i centra el seu rancor sobre la traïció de Napoleó que va cedir el nord-est a l'Àustria, amb el Tractat de Campoformio (1797), mentre que el Fèlix, el protagonista de *Mas Memorias*, simbolitza perfectament la disconformitat d'un món conservador català amb la modernitat, presagiada com a perillosa i insegura, i que per això idealitzava una societat de l'Antic Règim vista com un conjunt vertebrat en harmonia i ordenat segons els preceptes religiosos.

Com ens expliquen Maurici Serrahima i Teresa Boada²⁹, cal tenir en compte que la gran majoria de les novel·les de l'època, sigui les pròpiament històriques com també les de costums, acabaven per tractar esdeveniments contemporanis, per això ens sembla que les similituds mantinguin la seva vigència. En segon lloc, els aspectes formals ens mostren altres elements per defensar la filiació de *Mas Memorias* amb les *Ultime lettere*: per una banda, el fet que Teresa, l'amada pel Fèlix, porta el mateix nom de l'estimada per l'Ortis, i per l'altra que ambdues tenen també una germana, d'una evident bellesa, però no suficient al·licient per distreure el protagonista. Finalment l'única intervenció fora del punt de vista de l'autor de l'epistolari és una carta de la Teresa en ambdues obres.

Altrament ens sembla suggeridor el fet que l'autor de *Mas Memorias* recorre a la utilització de distintes citacions; hi podem trobar els mestres de

²⁹ M. SERRAHIMA I T. BOADA, *La novel·la històrica en la literatura catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996; vegeu el primer capítol i en particular les p. 38-39.

la literatura catalana (Aribau, Clavé, Guimerà, Serafí Soler, Verdaguer i l'Antoni Bofarull de l'*Orfaneta de Menargues*) i no s'oblida tampoc el vessant espanyol, com es desprèn de les nombroses referències a Núñez de Arce i, també, més aviat tòpiques, a Calderón de la Barca. Pel que fa referència a la forma epistolar de la novel·la, s'ha de remarcar que era prou difusa a tota l'Europa del període; a Catalunya, Gayetà Vidal i Valenciano n'havia publicada una el 1878, la coneguda obra *Consideracions sobre la literatura popular catalana*.

Passant a l'obra de Valls i Vicens podem veure que, després del recurs convencional d'un epistolari trobat per l'autor, comença l'acció amb les primeres cartes d'en Fèlix que anuncia a l'amic Prudenci d'anar a passar uns dies a una vila no precisada on viuen els parents. Com es desprèn de la narració, aquesta es troba en algun indret del Principat, a deu minuts de la platja: molt probablement és Sant Feliu de Guíxols, localitat d'on provenia Manuela Martí Quintana, amb qui es casà Josep Maria Valls i Vicens, el 15 de maig de 1879. El temps de la narració comença el principi d'un mes de setembre, es dedueix que és el 1872. Durant el viatge a la vila, el protagonista es deté amb una llarga descripció de Montserrat que, juntament a la magnificència natural, destaca per representar «aquella grandiosa nau quin timó governa des 'ls cels la que sentne llur Emperadora, es Madonna de la terra catalana»³⁰.

Aquesta descripció serveix a l'autor per polemitzar amb els que viatgen a l'estranger sense saber apreciar els recursos de la pròpia terra: ens trobem a la primera condemna que l'autor fa de les novetats i modes de l'època, contra les quals idealitza la Catalunya pairal, rural i tradicional. Junt a la vila i des dels primers dies, gràcies a l'amic Jordi, en Fèlix coneix la Teresa, una noia d'una bona família del poble de la qual el protagonista s'enamora a primera vista. Els dies següents es caracteritzen per les visites d'en Fèlix a la Teresa, en un clima de recíproca simpatia: aviat la situació s'embolica per l'aparició d'en Ramon, amic de la jove amb intencions semblants a les del protagonista.

L'arribada d'aquest personatge serveix a l'autor per introduir un segon, i diem més destacat, debat entre el món tradicional i els nous

³⁰ J. M. BOSCH I GELABERT, *Mas Memorias* cit., p.16.

costums moderns. Amb un estil dialèctic i uns tons *in crescendo*, la Teresa i en Fèlix defensen aferrissadament aquella Catalunya pairal, l'essència de la qual és la religiositat, l'amor i el respecte cap a la família, la terra i els seus costums i cultura. En particular, posen en evidència com la societat moderna es caracteritza per «*la pérdida de las creencias religiosas, la set de figurar, l'afició boja d'atresorar riquesas, lo materialisme refinat y sensual que s'infiltra fins al moll dels ossos del cos social enmatzinantlo y corrompenilo*». En aquest sentit, és fonamental defensar les arrels tradicionals del poble, i particularment defensar-ne i salvaguardar-ne la llengua que, a un país, «*dona lo caràcter distintiu dels demés pobles, lo que constitueix son modo especial d'ésser, puig es ni més ni menos que son ànima*»³¹. Altrament, en Ramon representa el partidari d'uns valors antitètics, urbans i secularitzats, que no poden trobar un lloc de contacte amb els seus contrincants; pot desqualificar així els usatges tradicionals afirmant que per sort «*han desaparescut aqueixas costums que bé mereixen lo nom de rancias, pera no calificarlas de fanáticas*». Així, en Ramon celebra el fet que hi hagi «*los teatres, las reuniones, los cafés [...] avensos de la moderna civilisació, que per lo mateix que distreuhen al poble de sas penalitats y afanys, s'han fet necessaris y de tota utilitat*». Continua defensant les innovacions de la modernitat arribant fins i tot a riure's dels seus interlocutors sobre el tema de la llengua catalana³². La defensa de l'idioma del Principat és segurament un dels moments amb més *pathos* polític de l'obra on convergeixen els punts de vista de la Teresa i en Fèlix, quasi un segell que els dóna la certesa d'estimar-se l'un a l'altra.

En aquest context, les teories herderianes sobre la llengua, com a element definidor d'un poble, tenien a Catalunya una consolidada tradició, que es remuntava als anys trenta del vuit-cents quan havien començat a divulgar-se el romanticisme i aparèixer les primeres obres escrites en català i uns escrits que en defensaven l'ús³³. Conjuntament amb això, la

³¹ J. M. BOSCH I GELABERT, ob. cit., p. 37 i 39.

³² Íbidem, Ramon diu: «¡Cóm! ¿qué per V. es un idioma lo catalá? ¡home per Dèu! No digui aquestos disbarats y anacronismes...». p. 39.

³³ A la biografia de Cortada, Albert Ghanime ha desenvolupat el concepte de la disglòssia dels intel·lectuals catalans del període que havien d'escriure en una llengua no materna, vegeu A. GHANIME, *Joan Cortada: Catalunya i els catalans al segle XIX*,

restauració dels Jocs Florals i la difusió de l'escola jurídica catalana, dels anys seixanta del segle XIX, contribuïen a reforçar el culte a les tradicions i a la cultura autòctona del Principat.

L'estada d'en Fèlix al poble passa ràpidament i al final del mateix mes de setembre se'n torna a Barcelona, però abans d'acomiar-se de la Teresa, s'hi declara, i troba el seu amor correspost. El relat es reprèn alguns mesos més tard, la primera carta és del dia 7 de març, quan en Fèlix torna al poble. El protagonista ens desvela les seves impressions sobre l'actualitat, aprofitant els canvis d'humors dins de la mateixa vila. Ha esclatat la Guerra Civil, la discòrdia reina sobirana i les persecucions als religiosos es multipliquen: l'autor considera que els fets donen la raó a les teories de Hobbes sobre la natural enemistat entre els homes, i ens deixa una descripció significativa, que ens recorda, per vehemència, aquella que havia fet Joan F. Muntades i Vilardell, secretari de l'Associació de Catòlics de Barcelona, en un acte el març de 1878. Les paraules d'en Fèlix són: «*las virtudes cívicas s'han perdut; s'han afluixat los llasos de la familia; lo sentit comú es un mito: aquí se crema la parroquia; gent vil e inmuda escarneix y se befa dels misteris de la nostra Religió augusta; se predicen las doctrinas més disolvents y espantosas; se cometen mil actes d'infame barbarisme: allá se matan y degollan ignocents, se roba sense por a la justicia, se portan a terme fets que ni esmaginarse may deurían... y tothom calla, tothom, esporuguit ó cobart, s'ho mira ab los ulls de la indiferencia; tothom arronsa las espatllas ab gebrada condiscendencia, si ja no una rialleta criminal y vaga no aplaudeix aqueix cúmulo de prevaricacions, de malvestats, de oys y d'infamias*»³⁴.

Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 37 i seg. El tema de l'ús de la llengua ha estat objecte d'una polèmica historiogràfica entre Pere Anguera i el seu llibre *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*, Barcelona, Empúries, 1997 i Joan-Lluís Marfany amb la seva obra *La llengua maltractada: el castellà i el català del segle XVI al segle XIX*, Barcelona, Empúries, 2001.

³⁴ J. M. BOSCH I GELABERT, ob. cit., p. 81; les reflexions de Valls i Vicens, el qual, com hem vist, era profundament catòlic, havien estat influïdes segurament per les persecucions antireligioses d'aquest període i eficaçment descrites a la *Memoria y discurso leídos por el vocal secretario Juan F. Muntades y Vilardell y el presidente D. José de Sans en la Junta General de Socios, celebradas el 24 de marzo de 1878*, aquí a p. 11 i següents s'esmenten els fets ocorreguts després del març de 1873 quan

La precipitació de la situació sociopolítica sembla que tingui repercussions sobre la mateixa condició d'enamorat d'en Fèlix, que pot veure, des de la seva arribada a la vila, l'objecte dels seus desigs passejant amb el seu rival Ramon. Els presagis són confirmats aviat: en Ramon «*jove materialista, fill legítim del segle en què viu*»³⁵, demana la mà de la noia a la mare, que consent el compromís i es queda impassible a les protestes d'en Fèlix, avisat del fet per la mateixa Teresa. El dia del matrimoni, el protagonista presencia l'acte a l'església, marxant sol després del fatídic «sí» de la jove, acompanyat d'un desmai.

La narració termina uns anys després, quan, a finals d'octubre, en Fèlix torna a la vila i comença a escriure les cartes a l'amic Prudenci. De l'epistolari es desprèn que el protagonista no pregunta per la seva amada, prefereix viure dels records i no s'atreveix a preguntar per no rebre més decepcions. Però quan la mare de la Teresa, malalta al llit, s'assabenta de la presència d'en Fèlix a la vila, el convoca. Les notícies que li reserva la dona són les més funestes: la Teresa va morir l'any anterior i, abans de traspassar, deixà com a últimes voluntats a la mare el seu amor per a en Fèlix. El protagonista transcorre, així, els dies successius al cementiri pregant sobre la tomba de la jove i reflexionant sobre la mort de les il·lusions juvenils. Poc temps després, també la mare de la Teresa termina de viure.

«el espíritu infernal había hecho presa de nuestra pobre España, legítimo gobierno de aquel, quedará arbitra y señora de la antigua ciudad de los condes, cuna de esclarecidos santos. Los templos y los claustros profanados, destruidas las imágenes y arrojadas de sus tranquilas moradas las vírgenes consagradas al señor, perseguidos los ministros del altar sin tregua ni descanso; señalados los católicos todos al público oprobio y en una palabra la licencia y el despotismo más espantoso, imperando como bases o principios fundamentales de la justicia revolucionaria, habían de producir en nuestras filas, cuando menos de momento, la desorganización y el espanto». Sobre l'anticlericalisme durant el segle XIX vegeu l'article d'A. MOLINER PRADA «Anticlericalismo y revolución liberal (1833-1874)» a E. LA PARRA I M. SUÁREZ CORTINA, *Anticlericalismo español contemporáneo*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1998. També és de consulta obligada l'estudi sobre l'Església de V. CÁRCEL ORTÍ, *Iglesia y Revolución en España (1868-1974)*, Pamplona, Eunsu, 1979 i de J. M. CUENCA, «El episcopado catalán ante la Revolución de 1868» a J. M. CUENCA, *La Iglesia española ante la Revolución Liberal*, Madrid, Rialp, 1971.

³⁵ J. M. BOSCH I GELABERT, ob. cit., p. 104.

Els joves de *L'Avens*, en fer la ressenya de *Mas Memoria*, celebraven el fet que les lletres catalanes podien comptar amb un nou autor d'un gènere poc cultivat entre els lletraferits com la novel·la i digne de comparar-se amb els Bofarrull, Briz, Oller i Feliu. Destacaven que l'escrit es caracteritzava per un «*bon català, facilitat y galanura en l'estil y naturalitat en la descripció*», però en lamentaven l'absència d'originalitat³⁶.

Si fem el balanç artístic de l'obra de Josep Maria Valls i Vicens podem veure com els estudiosos de la literatura catalana Antònia Tayadella i Enric Cassany la desqualifiquen sense apel·lació (seguint el que havia estat, podríem dir, el judici d'A. Masriera a *La Vanguardia* —i qualificant les obres de Valls i Vicens com a minoritàries i plenes de tòpics—). Mentre, des del punt de vista historicoheurístic, pensem que la podem utilitzar com a una eina útil per aproximar-nos a la *Weltanschauung* d'un ample sector d'intel·lectuals i professionals, que, a la Restauració, s'aplegaran a les files catalanistes.

El fet que obres com «*Mas memòries (1882), L'exemple (1885), Guideta (1887) i Lo Segador (1892), exploitin, des de plantejaments maniqueïstes, els assumptes propis de la novel·la neocatòlica de la Restauració*», no treu que ofereixen unes possibilitats eurístiques d'indubtable significació³⁷. Pensem que la reconstrucció costumista permet enfocar no sols el concepte que l'intel·lectual tenia de si mateix sinó també el seu projecte d'intervenció en el món que l'envolta: Josep Maria Valls i Vicens exemplifica aquesta actitud que instrumentalitza la literatura en favor d'una certa catequesi.

³⁶ A «Bibliografia», *L'Avens* n. 10 (1883), p. 111.

³⁷ Passant-les a ràpida ressenya de *L'exemple* els dos autors ressalten «*la perversa mundanitat de la dona burgesa caient sobre el desprevingut i innocent amant*»; amb la *Guideta* el seu autor estigmatitza «*l'obrer exposat a l'oportunist prèdica de l'odi a Déu, la família i la propietat privada*» i finalment amb *Lo Segador* «*el rousseanisme del pagès que salva, "gràcies a la senzillesa de llur cor i de llurs costums i a la relativa virginitat de llur ànima, les societats degenerades o corrompudes de les grans ciutats"*». I si Tayadella i Cassany lamenten l'absència d'originalitat de l'autor, troben encara més lamentable la seva escriptura on «*el dinamisme de la novel·la es prova d'obtenir, sense èxit, a base de posar obstacles a virtuosos amors i usant dels recursos del fulletó*». Vegeu Tayadella i Cassany, ob. cit. p. 429-430.

Amb els seus *Articles crítichs sobre algunas de las costums catalanas*³⁸ deixava clar que la regeneració de la seva societat, malalta pel pes creixent del cosmopolitisme i del materialisme, passava per una moralització dels costums. La regeneració d'aquests costums es trobava en els valors de la família, del catolicisme de la tradició, un conjunt que era idiosincràtic de l'essència catalana, i que havia d'allunyar les forces destructores modernes que convivien a les mateixes files catalanistes. Des d'aquesta perspectiva, la literatura havia de difondre entre el poble les virtuts que l'havien de regenerar moralment.

Autors com Valls i Vicens assumeixen uns valors afegits per ajudar a matisar una època d'una complexitat creixent, on el desenvolupament tecnològic i industrial provoca no sols una expansió urbana sense precedents, sinó que posa en dubte el predomini del món rural tradicional i els seus valors. Inevitablement, en el món intel·lectual es difon la percepció d'un canvi d'amplíssima transcendència que, juntament a necessitar nous instruments cognoscitius (com les noves ciències naturals i socials), sembla assegurar l'ocàs de la vella societat i dels seus protagonistes. El caos polític, l'ascendent difusió d'inseguretat i violència tenen aleshores el seu contrincant de recerca de la pau i tranquil·litat tradicional.

³⁸ Vegeu *LR*, Vol XIII, (1883), p. 153-159; 161-168; 169-175; 177-182; 185-189; recopilats a *Articles crítichs sobre algunas de las costums catalanas*, Barcelona, Impremta de La Renaixensa, 1883. I sobre el mateix tema E. CASSANY, *El costumisme en la prosa catalana del segle XIX*, cit., p.161.